

УДК 111.85+140.8

<https://doi.org/10.5281/zenodo.842663>

Краса як феномен сприйняття і відображення світу

Матвієнко О. І., кандидат філософських наук, викладач кафедри філософії
Ужгородського національного університету (УжНУ).

Сприйняття і відображення людиною світу відбувається за допомогою різних засобів та інструментів, кожен з яких має свої переваги і функціональні особливості. Особливу роль в ієрархії таких інструментів відіграє феномен краси – універсальний критерій і масштаб для компаративного аналізу всіх явищ і процесів.

Ключові слова: *сприйняття і відображення людиною світу, картина світу, особливості й закономірності світосприйняття, ієрархія значущості, краса як критеріальний інваріант.*

В епоху тотального релятивізму, втрати художньо-естетичних смаків і відсутності стилю в широкому сенсі цього слова актуальних ознак набуває необхідність теоретичної розробки проблем краси природи, краси світу природи задля повернення цього регулятиву до ієрархії пріоритетів суспільної практики. Феномен краси полягає в альтруїстичному, акцентовано неутилітарному способі її буття. Краса природи постає атрибутивною ознакою художньо-естетичної картини світу і детермінативним фактором світогляду. Саме краса природи як духовний генератор і рушійна сила освітньо-виховного процесу слугує ефективним інструментом становлення повноцінної особистості.

Мислення людини є відображенням сутності об'єктивного світу в його істотних зв'язках і взаємозумовленості. Краса природи подібна до нитки Аріадни: лише за її допомогою можна пізнати силу і глибину людської творчості. Краса природи і споглядання красів творів мистецтва містять потужний духовно-емоційний стимул, імпульс до творчості, бажання жити і творити за законами природи, залишають у свідомості той духовний слід,

котрий слугує надійним підґрунтям формування високодуховних світоглядних рис особистості.

Грецька античність відрекомендовувала красу корелятивно сумірною таким цінностям як міра і доречність. Грецьке мистецтво висувало на передній план суб'єктивне бачення. Зокрема, майстри живопису віддавали перевагу ракурсам, які дають можливість не дотримуватися об'єктивної точності форм. Починаючи з VI ст. до н.е., античні філософи створювали цілісні теорії краси природи. Як зазначав Аристотель, прекрасне міститься в предметах, які мають властивості і форму; краса полягає у величині і в порядку (Космосі – на відміну від Хаосу). Аристотель виокремив також деякі інші ознаки краси природи, а саме: правильність поєднання складових частин, зміст, симетрію, ритм, злагодженість протилежних начал (теплого і холодного у кольоровій гамі, високого і низького в звуках і т.ін.), а також узгодженість структури предметів з їхньою сутністю. Потворне в природі, як і в творіннях людини, є порушенням такої доцільності.

Аристотелем була викладена ідея прекрасного, яка полягає в органічній єдності змісту і форми предметів природи. Краса розумілася як міра і відповідність, коли в речах немає надлишку і нестачі. Предмет вважається гарним тоді, коли його зміст втілюється в належній формі, а форма наповнюється змістом. На переконання Аристотеля, та обставина, що одним людям подобається одне, а іншим – інше, зовсім не усуває об'єктивності краси як природного об'єктивного явища.

Глибоко проникли в таємниці краси природи Геракліт і Піфагор. Геракліт розумів універсальний рух Всесвіту як саморух матерії, а природу розглядав як арену зіткнень різних сил, як поле боротьби протилежностей. Власне, в єдності протилежностей він вбачав красу. Загальним законом краси, на його думку, є гармонія – єдність відмінностей, межі та безмежного, узгодженість різного, поєднання усього з усім. Гармоній це не просто механічне поєднання частин

предмету, а генетична основа пропорційності і відповідності, котра забезпечує поєднання і врівноваженість усіх речей. Цей зв'язок різних тенденцій, відтінків і граней і є красою природи на різних щаблях досконалості. Геракліт стверджував, що краса світу природи існує не поза світом, не над ним, не в людській свідомості, а перебуває безпосередньо у ньому: світ виник і функціонує лише завдяки красі.

Піфагор та його учні також сприймали світ як насамперед гармонію. Піфагор відрекомендував Всесвіт Космосом, маючи на увазі «гармонію», «красу», «узгодженість». На його переконання, за відсутності внутрішнього зв'язку усіх речей, без руху суперечностей і примирення протилежностей, без гармонії світ не зміг би існувати. Саме гармонія, котра виражає сумірність і взаємозв'язок елементів, перемагає хаос, є постійним і необхідним співвідношенням речей, приведенням усього до збалансованої єдності. іншими словами, гармонія постає всеосяжним фундаментальним законом Космосу.

Піфагорійці найбільше шанували Бога Аполлона – покровителя світу прекрасного, який втілював у собі вселенську красу. Вони зробили спробу математично обчислити гармонію, виходячи з того, що число є першоосновою і носієм будь-якого порядку і краси. Саме в числах об'єктивується законодавчий лад речей і їхній рух. Гармонія світу законодавча в числових відношеннях – зокрема, арифметичних (1:2:3), геометричних (1:2:4) і гармонійних (3:4:6). Саме числа є генетичною першоосновою космічної гармонії.

Між іншим, поєднання числа з образом було органічним для будь-якого античного грека, свідомість якого ще не розпалася на мислення і чуттєвість, розум занурювався у сокровенну сутність речей, зберігаючи їх чуттєвий образ, а осягнення структури речей не руйнувало цілісного уявлення про них. Краса вгадувалася у самому внутрішньому зв'язку, котрий поєднує змістовні частини предмету. До цих естетичних відкриттів наука прийшла через 2,5 тисячі років,

коли наші сучасники – видатні математики і фізики визнали аксіоматичною тезу про математичну витонченість (гармонію), про красу логічного доказу тощо.

Піфагорійці розкрили найважливіший структурний принцип краси – гармонійність будови. Попри те, що математичний метод не в змозі пояснити всієї сутності краси, оскільки він охоплює лише кількісні співвідношення дійсності, однак в багатьох аспектах він вкрай необхідний. Це було влучно зауважене Аристотелем: той, хто стверджує, ніби математика не може нічого пояснити на предмет прекрасного, помиляються, оскільки математика говорить ледве не про головне – про причини краси.

Природа навчила людину створювати красу. Античні художники притримувалися кредо Фалеса – «користуйся мірою» і настанови Піфагора – «наслідуй гармонію». Саме краса природи слугувала взірцем для античної архітектури і скульптури. Вона була законом досконалої змістовної форми. Природа і архітектура в античних греків утворювали гармонійну цілісність: архітектурні споруди органічно вписувались у ландшафт і природне середовищу.

Єдність математики і краси, мистецтва і космосу, найбільш повно була виражена у піфагорійському вченні про музичну гармонію. Вивчивши музичні інтервали Піфагор встановив, що їх відповідність породжує милозвучність, відношення співзвучностей полягають у числах. Саме в музиці прихована таємниця гармонії, а оскільки весь Космос побудовано на принципах гармонії, то він також є музикою. Світ природи подібний до музичного інструменту, налаштованого певним чином. Музика відтворює гармонію всесвіту, подібно до якого вона впорядкованою, глибока і безмежна.

Аристотель погоджувався з Піфагорійцями, вважаючи, що і гармонії і ритміки існує спорідненість з душею, на що одні з філософів стверджували, що гармонія є сама душа, а інші вважали, що душа містить гармонію в собі. Ідея спорідненості гармонії і душі з музичною і космічною гармонією пояснювала

природу людської здатності насолоджуватися красою і доводила, що гармонійність людського світу генерується в результаті досвіду сприйняття мистецтва і природного світу краси.

Античність розробила поняття катарсису, котре означало насамперед переживання краси природи, на підставі якого відбувається очищення і піднесення людського духу. Катарсична радість відбувається тому, що об'єктивна гармонія пробуджує і приводить у стан руху внутрішню гармонію, змушує душу тріпотіти і світоглядно звеличуватися. Душа гармонійна тому, що гармонійним є видимий і відчутний нами світ краси природи. Вона також складна, безмежна і музична, як і Космос.

Гармонія Всесвіту і гармонія людської душі утворюють єдину симфонію буття. Краса світу природи проникає в душу людини і наповнює її життєвим і світоглядним сенсом. Людина подібна до рослини, яка повертається за сонцем, вбираючи його світло і тепло. Так само людина вбирає в себе красу світу, засвоюючи його і перетворюючи своє життя на принципах функціонування краси і гармонії. Так виникла ідея чудодійного впливу краси, здатної духовно піднести і возвеличити людину [8, с. 70-71].

Піфагорійці взагалі вважали, що краса благотворно впливає на здоров'я і її потрібно використовувати при лікуванні. У статуті піфагорійців було зазначено, що не слід відходити від денних справ, не омивши своєї душі музикою, не надихнувшись її красою. Оскільки гігієна душі необхідна для повноцінної життєдіяльності людини, то Піфагорійці рекомендували також споглядання краси природи. Людині слід вносити в своє життя розміреність і гармонію природи, наслідувати космічну єдність і впорядкованість.

Закономірності, витонченості і відповідності у побудові власного життя також потрібно навчатися у краси і гармонії природи. Особливого значення набуває вміння вбачити, розуміти і відчувати красу, вбирати її в себе, аби потім використовувати у житті і творчості, думках і вчинках. Людині, яка розуміє

красу, соромно за свою недосконалість, тому вона прагне впорядковувати своє буття, надати йому такого ж ладу і гармонії, якій притаманний Космосу. Споглядальна здатність людини є не пасивною, а діяльнісною: вона спонукає до творчого переосмислення свого життя, до саморозвитку і самовдосконалення.

Природа є поняттям котре позначає все суще, об'єктивну реальність у всій багатоманітності її форм і виявів. Вона характеризується універсальністю і самодостатністю. Поняття природи багатозначне: обсяг значень можна класифікувати щонайменше за трьома напрямками:

1) зовнішня об'єктивна реальність синонім понять «матерія», «всесвіт», «універсам». У такому варіанті поняття природи сформувалося в античній Греції. Для його позначення вживався термін «фюсіс». Античні натурфілософи (досократики) розглядали поняття природи у розумінні Космосу з його безмежною взаємодією зв'язків і взаємопереходом якостей, стихій і станів;

2) континуум умов існування людини і суспільства – природне середовище, географічне середовище. Загалом усе те, що протистоїть людині і з чим вона має справу в процесі своєї життєдіяльності. У цьому аспекті природа витлумачується в гранично широкому діапазоні, граничними значеннями якого є, з одного боку інертне утворення, яке потребує приборкання його людиною, з іншого, недосяжний для соціуму ідеал гармонії і мудрості;

3) об'єкт людського пізнання. Історично склалося так, що в процесі виокремлення наук про природу із єдиного синкретичного комплексу знань античності, відбулась сегментизація цілісної картини світу на окремі складові, утворився стиль наукового мислення, ідеалом якого стала точність і однозначність формулювань, об'єктивістська інтенція сприймати природою «такою, якою вона є», незалежно від емоцій і суб'єктивних преференцій дослідника [8, с. 201].

Зв'язки людини з природою опосередковані суспільними відносинами та історичною свідомістю. Люди завжди сприймають природу крізь призму свого

досвіду і особливостей суспільного буття. У часи середньовіччя релігійне відчуження від природи виявило себе у різних формах. Насамперед було переосмислено на теологічний лад античне вчення про гармонію, міру і пропорції. Стверджувалося, що в природі потрібно вбачати не саму природу, а милість Бога, витвір мудрого творця, предмет прославляння віри.

Якщо краса як цивілізаційний феномен трансісторична, то уявлення про красу конкретно-історичні, зумовлені складним поєднанням соціокультурних, ментальних, естетичних, конфесійних та інших факторів і детермінант. Приміром, «в епоху Середньовіччя земна краса вважалася гріховною. Але навіть тоді існував свій стандарт краси. На зміну милування красою тіла античності прийшло аскетичне християнство. У моду ввійшли сором'язливість і суворість. Турбота про власне тіло ставала непристойною. Неохайність зводилася в культ, а звички до обмивання відійшли в минуле. Турбота про зовнішність заборонялася Церквою. Будь-які спроби прикрасити тіло і обличчя асоціювалися з двома гріхами: хтивістю і гординею. Ідеал жінки уособлювала пресвята діва Марія – подовжений овал обличчя, підкреслено високе чоло, величезні очі і маленький рот. Щоб шкіра була блідою, жінки натирали її соком лимона або білилами, до складу яких входили ртуть і свинець, або навіть робили кровопускання. Ніяких пишних форм – цінувалася мініатюрність. Маленьким мало бути все – зріст, кисті рук, ступні, груди. Жінка повинна бути стрункою, з тонкою талією, вузькими стегнами і круглим, ледь виступаючим животом, груди – акуратними і невеликими. Щоб груди здавалися меншими, дівчата туго сповивали їх бинтом» [9].

Філософія Відродження переглянула середньовічне ставлення до природи, вона заперечила тлумачення останньої як несамоствійного начала. Втім, це не означало повернення до космоцентризму античного мислення – природа трактувалася пантеїстично: Бог зливався з природою, немов розчинявся у ній, унаслідок чого сама природа обожнювалася.

Характерними є погляди Парацельса, який інтерпретував природу живою цілісністю, яка пронизана магічними інтенціями. Якщо всіма діями людини керує душа, то в кожній час ці природи знаходиться живе начало – архей. Для оволодіння силами природи треба їх збагнути, ввійти з Археєм у магічний контакт і навчитися ним управляти.

Новий світогляд стверджував: природа є учитель, першоджерело і першопричина краси; вона є силою, котра породжує і дарує людям красу як вітальну спонуку до життя, як інструмент життєперетворення і життєподолання. Звідси – сакралізація чуттєво-конкретного, кольору і форми. Філософи, письменники і художники обожнювали природу і в буквальному розумінні слова оспівували її красу. Основним з відчуттів вважався зір. Зокрема, Леонардо да Вінчі зазначав, що око є основним шляхом, завдяки яком загальне відчуття може в усій багатоманітності розглядати творіння природи [4, с. 318].

Початкове сприйняття дійсності загалом і краси природи зокрема є суб'єктивним: воно відбувається завдяки органам чуття, які роблять можливою сам факт сприйняття краси. Епоха Відродження діалектично поєднала об'єкт і суб'єкт за допомогою органів чуття. Вона підтвердила античну тезу про первинність і об'єктивність краси природи як онтологічної парадигми, взірця і канона для людського ока, вуха і дотику.

Як стверджували Стендаль і Ніцше, краса – це обіцянка щастя. «З ідеєю краси, – зазначав С. Кримський, – у науковому пізнанні асоціювалось математичне бачення простоти, гармонії, єдності, узгодження частин з цілим, внутрішньої впорядкованості, тобто параметри, згідно з якими універсалізувалась роль математичних структур в теоретичному природознавстві» [6, с. 166]; причому, «культуру можна лише творити, чи власною майстерністю, чи потрясінням свого серця, чи тим і іншим одночасно» [7, с. 66].

Краса має силу закону. Це наштовхнуло на прагнення розкрити математичну основу краси. Зазначеним аспектом займалося чимало теоретиків і художників епохи Відродження, завдяки чому була відкрита і розрахована живописна перспектива. Закони краси за своєю структурою є законами форм природної і соціальної реальності, але водночас законами краси вони є і по відношенню до споглядальної спроможності людини [3, с. 54-55].

Вчення про красу було поглиблене і розширене за рахунок поняття грації як гармонії руху. Архітектор і теоретик мистецтва Альберті аргументовано доводив, що гармонія є першоджерелом будь-якої краси. Мета гармонії – впорядкувати частини так, щоб вони відповідали одна одній, генерували красу. Остання є охоплює всю дійсність. Все, що створює природа, сумірне законам гармонії. У природи нема іншої турботи, ніж та, щоб її витвір був досконалим. Без гармонії розпадається на частини будь-яка єдність.

На те, що гармонійна пропорція є не формальною, а змістовою, вказував А. Дюрер. На його думку, гармонія постає внутрішньою необхідністю предметів, вона відповідає глибинним природним особливостям, генетично притаманна їй, апріорна, і атрибутивна й імперативна.

Основним видом мистецтва в епоху Відродження не випадково був живопис. Леонардо да Вінчі називав його дочкою природи, другим «Я» видимих речей – дерев, води, землі, людських тіл. Сила живопису полягає в тому, що він живиться красою природи: чим адекватніше живопис відтворює природу, тим він переконливіший. Іншими словами, живопис є художньою, образною філософією природи. Відмінність від живописом та поезією, на думку Леонардо, полягає в тому, що поет висловлює думку слово за словом, поступово, натомість художник демонструє ідею одразу, повністю, в усій цілісності й виразності.

Автор «Нового органону» Ф. Бекон виклав концептуальний погляд на природу та її об'єктивно існуючу красу. Згідно з Беконом, природа за своєю

витонченістю значною мірою перевершує витонченість людського розуму. Для того, щоб її об'єктивно збагнути, необхідне вільне від різних нашарувань споглядання її сутності. Краса ж постає своєрідною «грою природи». Вона – вроджена і внутрішньо притаманна природі властивість. Краса не відокремлена від фізичних властивостей речей, а утворюється на їхній основі. Не людина наділяє природу естетичними «примарами» і привабливими ідеями, а сама природа посміхається людині своєю красою.

Краса природи відкривається не всім не одразу, оскільки на цьому шляху існує чимало перешкод. Приміром, Д. Дідро виокремив 12 причин відмінностей поглядів людей на прекрасне. Основні з них пов'язані з тим, що люди часто виходить не з природи, а вкладають в неї свої уявлення – упередження відносно того чи іншого предмету, поверхові асоціації і аналогії, помилкові і уявні поняття про речі, викликані нечітким змалюванням, неуцтвом, забобонами тощо. Все це заважає бачити об'єктивно існуючу красу світу. Осягнення природної краси є складним ще й тому, що воно залежить від глибини пізнання предмету і водночас життєвого досвіду суб'єкта пізнання, від природної широти його розуму, а також соціальних впливів, котрі роблять предмети здатними або нездатними пробуджувати в нас відчуття краси. Проте, відсутність одностайності в питаннях смаку не заперечує об'єктивну наявність законів краси. Безперечно, є люди, які не бачать краси світу, але більшість людей усвідомлюють красу [2, с. 79-80].

Отже, краса є невід'ємним атрибутом і більшій чи меншій мірі істотним аспектом усіх форм людської діяльності. Вона віддзеркалює якісну недосконалість предметного світу, забезпечує внутрішніх апріорних зв'язок усіх наукових дисциплін, є своєрідним *esperanto* для різних сфер знання. «Якщо, як писав класик, «краса врятує світ», то його розвиток у нескінченість забезпечить тільки інтелект, помножений на любов до людини, природи і культури» [1, с. 64].

Список використаних джерел:

1. Андрущенко В. П. Основні тенденції розвитку університетської освіти в ХХІ столітті // Ідея університету: сучасний дискурс : монографія / Л. В. Губерський, В. Г. Кремень, С. В. Курбатов та ін. / за ред. Л. В. Губерського, А. С. Філіпенка. – К. : ВПЦ «Київський університет», 2014. – 367 с.
2. Гадамер Г.-Г. Актуальность прекрасного. – М. : Искусство, 1991. – 367 с.
3. Гейзенберг В. Смысл и значение красоты в точных науках // Вопр. философии, 1979. – № 12. – С. 49–60.
4. История красоты / [под ред. Умберто Эко; перевод с итал. А. А. Сабашниковой]. – М. : Слово, 2007. – 440 с.
5. Колесник М. І. Людність краси. Естетичне як особистісне відношення. – К. : Мистецтво, 1980. – 173 с.
6. Кримський С.Б. Запити філософських смислів / С. Б. Кримський. – К. : ПАРАПАН, 2003. – 240 с.
7. Кримський С. Під сингагурою Софії. – К. : Вид. дім «КМ Академія», 2008. – 367 с.
8. Неменский Б.М. Мудрость красоты. – М. : Просвещение, 1987. – 253 с.
9. Эталон женской красоты в Средневековой Европе [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://telegraf.com.ua/zhizn/zhenshinyi/1331106-etalon-zhenskoy-krasoty-v-srednevekovoy-evrope-foto.html>.

Красота как феномен восприятия и отражения мира

Матвиенко О. И.

Восприятие и отражение человеком мира происходит с помощью различных средств и инструментов, каждый из которых имеет свои преимущества и функциональные особенности. Особую роль в иерархии таких инструментов играет феномен красоты – универсальный критерий и масштаб для сравнительного анализа всех явлений и процессов.

Ключевые слова: восприятие и отражение человеком мира, картина мира, особенности и закономерности мировосприятия, иерархия значимости, красота как критериальный инвариант.

Beauty as a phenomenon of perception and reflection of the world

Matvienko Oksana.

Perception and reflection of the world by man is carried out by different means and instruments, each of which has its advantages and functional features. A special role in the hierarchy of instruments belongs to the phenomenon of beauty – the universal criteria and scale for comparative analysis of all phenomena and processes.

A person's thinking is a reflection of the essence of the objective world in its essential ties and mutual conditionality. The beauty of nature is similar to the Ariadne's thread - it serves as a model to compare the phenomena and processes according to the criteria of aesthetics. The beauty of nature contains a powerful spiritual and emotional stimulus, impetus for creativity, a desire to live and work according to the laws of nature. Beauty as a phenomenon of perception and reflection of the world leaves a spiritual imprint in the human consciousness and serves as a reliable basis for the formation of highly spiritual personality traits.

The beauty of nature does not open to everybody and at once, since the way to acquire it is thorny. For example, D. Diderot singled out 12 reasons for different views on the beauty. The essential ones are related to the fact that people frequently do not consider nature, but use their personal ideas – prejudice against an object, shallow associations and analogies, misconceptions and misinterpretations of things, caused by blurred outlines, ignorance, superstitions etc. All these restrict the ability to see the world actual beauty. Comprehension of the natural beauty is also complicated because it depends on the depth of the object cognition and cognizer's life experience, on natural broadness of his or her mind, as well as the social influences, which enable or disable objects to inspire the feeling of beauty in us. However, taste differences do not deny objective existence of beauty laws. It is doubtless that there are people unable to see the world beauty, but most people understand it.

Keywords: perception and reflection of the world by man, picture of the world, worldview features and patterns, hierarchy, beauty criterion as invariant.